

Verslag informeel bestuurdersoverleg over de ondergrond

Datum: dinsdag 7 mei 2013

Locatie: Provinciehuis Overijssel te Zwolle

In dit eerste informele bestuurdersoverleg over de ondergrond in 2013 stond de structuurvisie voor de Ondergrond (STRONG) centraal. De huidige ambitie van STRONG is mede resultaat van eerder informeel bestuurdersoverleg en de bestuurdersagenda "schatgraven in de ondergrond". Ruud Cino presenteerde vers van de pers een top 10 van maatschappelijke vraagstukken die in strong centraal komen te staan. Hierover is geanimeerd gediscussieerd. Er zijn vragen gesteld, kanttekeningen geplaatst en er zijn hierover vijf "pitches" gegeven. Het belang van de 10 vraagstukken stond daarbij niet ter discussie. Vanuit de optiek van de bestuurders zijn er naast de 10 vraagstukken ook andere thema's aan de orde. Met name de mogelijkheden voor (gebieds)ontwikkeling op basis van businesscases kwam hierbij naar voren. Daartoe wordt dit jaar een afzonderlijke bijeenkomst gepland.

1. Presentatie Ineke Bakker (zie bijgevoegde presentatie)

Ineke Bakker heeft de kenmerken van het beleidsveld ondergrond van de provincie Overijssel toegelicht. Ze is ingegaan op 2 aspecten:

- De Omgevingsvisie van Overijssel is een integrale structuurvisie waarin de drie P's (People, Profit, Planet oftewel Welzijn, Welvaart en Natuurlijke voorraden) worden afgewogen. De Visie op de Ondergrond is een integraal onderdeel van de in 2009 vastgestelde Omgevingsvisie. Kern is het vinden van de balans tussen beschermen en benutten van de ondergrond en herstel waar nodig.
- Verder is ingegaan op de kansen die de ondergrond van Overijssel biedt.

2. Presentatie Ruud Cino over STRONG (zie bijgevoegde presentatie)

Ruud Cino licht in zijn presentatie de stand van zaken rondom STRONG toe. Er heeft een brede inventarisatie plaatsgevonden van de maatschappelijke vraagstukken in relatie tot de ondergrond. Op basis hiervan is een top 10 opgesteld. Dit betreft:

1. Gaswinning
2. Opslag in lege gasvelden
3. Schaliegaswinning
4. Geothermie
5. Drinkwaterwinning
6. Proceswater voor industrie
7. Landbouwwater
8. Bodemkwaliteit fosfaten en nitraten
9. Kabels en leidingen
10. Wateroverlast en -onderlast in steden

Discussie en reactie door Ruud Cino (cursief):

- Hoe leg je de verbindingen, hoe maak je afspraken (à la green deals?), hoe benut je kansen in relatie tot andere programma's en ontwikkelingen zoals het Deltaprogramma, KRW, Omgevingswet? De relatie met watervraagstukken is belangrijk. Bodem en water vormen samen het natuurlijke systeem. *Naast de inventarisatie van maatschappelijke opgaven maken we ook een inventarisatie van lopende beleidstrajecten. De relatie met het Deltaprogramma en de Omgevingswet wordt nadrukkelijk gelegd;*
- Wie gaat waarover? Bevoegdheden, rolverdeling? *Dit is belangrijk maar niet nu, dit komt in een later stadium terug. We hebben immer als overheden afgesproken de voorbereiding van STRONG gezamenlijk te doen. In die fase zitten wenu. Straks wordt het spannend als we naar oplossingen gaan kijken. Dan wordt ook duidelijk op welk schaalniveau oplossingen gevonden kunnen worden en hoe dan bevoegdheden het beste verdeeld kunnen worden;*

- Hoe maak je afwegingen t.a.v. de ondergrond. Eerst doelen, uitgangspunten en doelen formuleren. Lukt het dan om vervolgens tot een voorkeursvolgorde te komen? Kun je die wel neutraal opstellen. Hoe kom je tot keuzes in gebieden? *Ruud geeft aan dat het eerst zaak is de probleemstellingen scherp te krijgen. Dat is een basis voor oplossingen en keuzen. In die fase moet je de criteria formuleren voor het maken van (toekomstige) afwegingen. Nu hebben we die criteria nog niet.*
- De afwegingscriteria van de Mijnbouwwet moeten worden verbreed. *De verantwoordelijkheid voor de Mijnbouwwet ligt bij het ministerie van EZ. De relatie tussen de Omgevingswet en de Mijnbouwwet is hierbij met name relevant.*
- Zorg dat de lasten en baten in evenwicht zijn, ook in een gebied. *Het onderzoek naar nieuwe arrangementen is veel breder. Dit vraagstuk wordt niet uit de weg gegaan, maar het is de vraag of dit in STRONG kan worden opgelost.*
- Vergeet de problematiek van de bodemverontreiniging en duurzaamheid niet. Dit blijft spelen, zoals stortplaatsen, grondstromen. *Dit thema wordt in STRONG niet vergeten, vormt onderdeel van het bodemkapitaal en geïntegreerd gebiedsgericht grondwaterbeheer. Dit is ook onderdeel van de afspraken in vervolg op het huidige bodemconvenant.*
- Probeer ook 3D te denken vanuit de ondergrond; kijk ook andersom: Wat zijn de kansen vanuit de ondergrond voor bovengrondse ontwikkelingen (b.v. potentie geothermie → kassen)? *Dit is een goed idee en wordt meegenomen.*
- Breng de totale maatschappelijk effecten (MKBA) in beeld. Let daarbij ook op interferentie/effecten op de lange termijn (duurzaamheid). *Dit is de focus van STRONG*
- Voer de maatschappelijk discussie goed, betrek de burgers daarbij. *Voor het inventariseren van de maatschappelijke opgaven zijn gesprekken gevoerd met 45 (branche)organisaties. In juni volgen nu de regionale bijeenkomsten. De resultaten worden ook nog teruggekoppeld. Ook zijn er burgerplatforms opgericht.*
- Relatie STRONG-nieuwe afspraken/nieuw bodemconvenant? *STRONG heeft een focus op de lange termijn, terwijl de vernieuwing van het bodembeleid en de nieuw afspraken/evt. nieuw bodemconvenant meer op de korte termijn spelen. Bij de afspraken tussen partijen komt dit wellicht weer (deels) samen.*
- Misschien soms ook periode van graafrust inlassen om te voorkomen dat de straten steeds open gaan voor aanleg kabels en leidingen? Combineren van initiatieven. *Dit idee wordt meegenomen.*

Pitches

Pitch Frank Schoof (directeur van 3 warmtebedrijven):

Binnen de ondergrond kun je echt 3D denken. De diepteniveaus van verschillende activiteiten verschillen vaak sterk en daardoor kunnen activiteiten zoals WKO en geothermie prima samen gaan. Voor geothermie geldt dat er altijd rekening te houden is met interferentie met olie- en gaswinning.

De afweging zit niet zozeer in de ondergrond, maar in de bovengrond! Besef dat:

- Je hebt altijd klanten nodig
- Je hebt maatschappelijke acceptatie van de activiteit nodig
- Het is vooralsnog nodig dat er subsidies zijn om innovatie te stimuleren en soms ook verboden (bv. op CV-ketels in nieuwbouwwoningen, zoals in Denemarken). Besef dat er in heel Nederland pas 10 geothermieprojecten zijn uitgevoerd.

Reacties en discussie:

- Is er een haalbare business-case mogelijk voor levering van aardwarmte in stedelijk gebied? Hangt sterk samen met het aantal afnemers (denk aan meerdere duizenden) en dus met het risico dat de woningen toch niet worden aangesloten (crisis, bouwstop, andere klantwensen). Vanuit het project in Den Haag (volledig nieuwbouw) is bekend dat het hele systeem een investering vraagt van circa € 10.000,- per afnemer. Terugverdientijd circa 15 jaar, vóór de economische crisis.
- Voor tuinders zijn eerder sluitende businesscases mogelijk. Voordeel is dat zij direct afzet hebben, en geen kosten voor een uitgebreid distributienet, al werken zij wel met een lagere gasprijs.
- In de toekomst zullen met energieneutrale woningen de warmte- en koelbehoefte sterk reduceren. Hiervoor zijn warmtenetten al snel niet meer (financieel en milieutechnisch) zinvol. Het verduurzamen van de bestaande woningvoorraad met warmtenetten is veel zinvoller. Is er ook koelbehoefte dan kan toepassing van WKO interessant zijn.

Pitch Pallas Agterberg: Alliander

De wereld van energie verandert! In het verleden is de gehele energievoorziening top-down uitgerold en is gewerkt vanuit centraal gestuurde oplossingen, maar dit gaat nu veranderen:

- In Duitsland is veel zonne-energie toegevoegd, waarvan 93% door particulieren. Dit leidt ook tot economische verschuivingen;
- De energievoorziening zal veranderen van centraal gestuurd naar een veelheid van vormen, waarvoor regionale oplossingen gezocht gaan worden. Dit betekent:
  - Opzoeken van de relevante stakeholders in een gebied;
  - Uitgangspunten vaststellen samen met bewoners, bedrijven, gemeenten en provincie
  - Zoeken naar vormen om samen het proces te organiserenKan je dus de ondergrond wel centraal afwegen?!
- Er worden steeds weer technische oplossingen gevonden voor energievraagstukken. Zo is het natuurlijk mogelijk om tot een herordening te komen van K&L door deze in een K&L-goot te leggen.

Reacties en discussie:

- Het is toch wel wenselijk om regie te voeren op de ondergrond en van te voren na te denken (invullen van de regisseursrol) om te voorkomen dat de WKO-ruimte al is verbruikt door de buurman?
- Het is nodig om een vorm van procesaanpak te ontwikkelen voor deze nieuwe werkelijkheid.

Pitch Margreet van Gastel: wethouder gemeente Arnhem

Het probleem komt mooi tot uitdrukking bij de discussie over het planten van de koningslinde bij het station in Arnhem. Arnhem heeft een mooi stationsgebied, waar de ondergrond goed wordt benut met een K&L-goot, een uitgebreid afvalcontainersysteem, parkeergarage, maar daardoor is er weinig ruimte meer over voor het planten van de koningslinde.

Het 3D-denken is in de structuurvisie van Arnhem al ingebed; veel thema's, zoals potentie WKO, aardkundige waarden etc. zijn meegenomen. De gemeenten neemt de regie op de ondergrond en probeert de balans tussen beschermen en benutten te vinden, vanuit de brede maatschappelijk te bereiken doelstellingen: veiligheid, klimaat en kwaliteit van de ruimte.

Probleem is hoe je (ondergrondse) investeringen kunt terugverdienen. Het ondergrondse afvalstelsel heeft een forse investering gevraagd en door de recessie zijn er nu te weinig klanten. Verder bevinden veel baten zich in de exploitatiefase en hoe kun je die in het begin van het traject al inzetten. Hoe kun je € verdienen met een betere kwaliteit van de openbare ruimte?

Reacties en discussie:

- Het is toch mogelijk om beleidsafwegingen niet alleen op basis van geld te maken? Dat is b.v. ook gebeurd bij park Sonsbeek, waar het watermuseum ondergronds is gerealiseerd.
- Bredere afwegingen kunnen worden gemaakt ondersteund door TEEB-methodiek (o.a. toegepast in Apeldoorn en Almelo)

Pitch Isabelle Diks: wethouder gemeente Leeuwarden

De crisis is niet alleen maar slecht; het biedt ook de mogelijkheid om meer ruimte te nemen voor:

- Slimmere afwegingen
- Slimmere businesscases
- Slimmere samenwerkingsverbanden

Lastig punt van de ondergrond is dat je de effecten van activiteiten niet gemakkelijk kan testen, zie ook de onrust rondom de gaswinning in Groningen nu. Het is een goede zaak dat er nu ook bedragen worden genoemd voor de financiële schade die hieraan gekoppeld is.

Wat hebben we nodig? Goede businesscases (klein, middelgroot, groot) om e.e.a. concreet te maken.

Waar zijn we precies naar op zoek? De studie rond Terra Incognita biedt handvaten, maar hierop verder doordenken. Aandachtspunten hierbij zijn de uitvoerbaarheid en de betaalbaarheid over 10 tot 20 jaar. Niet altijd groter, maar misschien juist kleiner denken. Maak het minder zwevend.

Leg de verbinding met de praktijk door de ondergrond te koppelen aan de maatschappelijke opgaven waar we voor staan.

Hoe zit het met de bevoegdheden? Kies hiervoor het laagst mogelijke schaalniveau en betrek in ieder geval de gemeenten erbij. Doe ook aan verwachtingenmanagement ten aanzien van de te maken

Reacties en discussie:

- Businesscases en de mogelijkheden voor gebiedsontwikkeling staan niet centraal in STRONG, maar zijn voor gemeentelijke en provinciale bestuurders belangrijk. De ondergrond kan hier een belangrijke bijdrage aan leveren, in combinatie met andere thema's en doelen. Je wilt in de praktijk ontwikkelingen mogelijk maken. Hierover willen bestuurders dit jaar nog een keer doorpraten en ervaringen delen aan de hand van businesscases.
- Ruud Cino geeft aan dat hij nu geen discussie over rol en bevoegdheden wil, dat komt later. Eerst is een gedeelde probleemstelling nodig, waar vervolgens oplossingen voor kunnen worden gezocht (scenario-denken), die dan weer worden doorvertaald naar de verschillende schaalniveaus (Rijk – provincie – gemeenten). Door enkele bestuurders wordt opgemerkt dat dit een relevante discussie is die niet vooruitgeschoven kan worden.

Pitch Hans Bousema: Brabant Water

De grondstof voor het goede drinkwater in de provincie Noord-Brabant bevindt zich diep. Brabant Water heeft de verantwoordelijkheid voor de zekerheid van levering, zowel kwantiteit, kwaliteit als veiligheid. Bescherming van deze diepe grondstof tegen antropogene invloeden is nodig.

Bij deze bescherming doet het 3D-denken ook haar intrede. De bescherming op maaiveld (2D) is goed geregeld, maar de bedreigingen komen niet alleen maar meer van boven, maar ook van naastliggende en onderliggende activiteiten, zoals WKO, geothermie, schaliegaswinning, opslag van kernafval (België). Steeds moet in beeld worden gebracht wat de activiteit inhoudt en wat de risico's zijn. Het 3D-denken resulteert misschien op termijn wel in 3D-beschermingszones

Hiervoor is het goed regelen van de bevoegdheden nodig. Extra complexiteit is dat er geen bevoegdheden zijn om b.v. opslag van kernafval in België te voorkomen.

Ook voor veel bedrijven is de goede grondwaterkwaliteit een belangrijke randvoorwaarden. In lijn met de KRW-doelen voor de grondwaterlichamen mag ook geen verslechtering optreden. Voor de bedrijven is verder natuurlijk een betaalbare prijs belangrijk. Een duurzame ontwikkeling van de ondergrond zal moeten leiden tot zekerheid voor de grondwaterkwaliteit als grondstof voor de drinkwatervoorzieningen

Reacties en discussie:

- Ingrepen in de ondergrond in België kunnen consequenties hebben voor de ondergrond in Noord-Brabant en het is lastig om daar invloed op uit te oefenen. Een van de toehoorders geeft aan dat mogelijk via de weg van maatschappelijke onrust en de aandacht in de media dit soort activiteiten worden voorkomen.

Pitch Elaine Alwyn: ministerie van I&M

De komende tijd gaat nagedacht worden over de noodzaak tot het maken van nieuwe afspraken voor de naconvenantsperiode. In dit kader gaan er 2 activiteiten plaatsvinden:

1. Een startbijeenkomst met overheden en bedrijfsleven
2. Een onafhankelijk en transparant onderzoek naar het budget samen met de bevoegde gezagen. We moeten scherp worden in tijden van crisis. Misschien beleid anders formuleren, waardoor ook minder middelen nodig zijn. Dit onderzoek zal eind 2013 gereed zijn.

Reacties en discussie:

- Wordt er ook een relatie gelegd met EU-ontwikkelingen/EU-bodemrichtlijn? Nee, de afspraken spelen op korter termijn. Relatie met STRONG is beperkt, wel goede afstemming, maar STRONG richt zich op de lange termijn.

Vervolgafspraken:

1. In oktober 2013 wordt een informeel bestuurlijk overleg georganiseerd rond het thema Nieuwe afspraken.
2. Er komt een special over de uit te voeren businesscases.

Nabranders:

- Het initiatief Bewust Bodemgebruik gaat een discussie starten over schaliegaswinning;
- Het bestuurlijk beraad STRONG is gepland op woensdag 19 juni rond 18.00 uur in Den Haag.

Aanwezig: Bestuurders

Ineke Bakker	provincie Overijssel
Margreet van Gastel	gemeente Arnhem
Isabelle Diks	gemeente Leeuwarden
Ralph de Vries	provincie Utrecht
Erik Dannenberg	gemeente Zwolle
Bert Gijsberts	provincie Flevoland
Annemieke Traag	provincie Gelderland
Piet de Vey Mestdagh	provincie Groningen
Olaf Prinsen	gemeente Apeldoorn
Roelof Bleker	waterschap Rivierenland

Bedrijfsleven

Pallas Agterberg	Alliander energiedistributie
Frank Schoof	Filium Proces en Projectmanagement
Hans Bousema	BrabantWater

Ambtenaren

Elaine Alwayn	Ministerie I&M
Ruud Cino	Ministerie I&M
Henk van den Berg	VNG/WEB
Pierre de Vries	UvW

Organisatie

Gerd de Kruif	(procesbegeleider)
Lidwien Besselink	(provincie Overijssel)
Jaya Sicco Smit	(provincie Overijssel)
Irma Kerkhof	(secretaris project Ondergrond UP Bodemconvenant)
Astrid Slegers	(projectleider Ondergrond UP Bodemconvenant)

Verhinderd: Bestuurders

Tanja Klip	waterschap Vallei en Veluwe
Govert Veldhuijzen	provincie Zuid Holland
Stefan Kuks	waterschap Regge en Dinkel
Johan van den Hout	provincie Noord Brabant
Robert Linnekamp	gemeente Zaanstad
Alexandra van Huffelen	gemeente Rotterdam
Janneke Oude Alink	gemeente Hengelo